

BAQSÍSHÍLÍQ KÓRKEM ÓNERINDE USTAZ-SHÁKIRT DÁSTÚRI

Gulnara Allambergenova – professor

allambergenovagulnara058@gmail.com

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

ТРАДИЦИЯ «УСТОЗ-ШОГИРД» В ИСКУССТВЕ БАХШИ

Гульнара Алламбергенова – профессор

Нукусский филиал Государственного института искусства и культуры Узбекистана

THE MASTER-APPRENTICE TRADITION IN THE ART OF BAKHSHI

Gulnara Allambergenova – professor

Nukus Branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanish sózler: baqsishılıq, baqsı, ustaz-shákirt dástúri, dástan, dástanshılıq, xalıq awızeki dóretiwshiligi, folklor, duwtar, atqarıwshılıq sheberligi, improvizator, milliy miyras, dástúrlık kórkem óner.

Ключевые слова: бахшичество, бахши, традиция «устоз-шогирд», дастан, дастанное искусство, устное народное творчество, фольклор, дутор, исполнительское мастерство, импровизация, национальное наследие, традиционное искусство.

Резюме. В статье рассматривается традиция «устоз-шогирд» в искусстве узбекского бахшичества как важнейший механизм сохранения и передачи национального нематериального культурного наследия. Анализируются особенности обучения молодых исполнителей у мастеров, процессы освоения дастанного репертуара, игры на дуторе, вокального мастерства, импровизации и исполнительской культуры. Особое внимание уделяется роли традиции «устоз-шогирд» в формировании различных школ дастанного искусства и сохранении индивидуальных исполнительских особенностей бахши. Рассматриваются также возможности развития данной традиции в современных условиях с использованием образовательных и цифровых технологий.

Keywords: bakhshi art, bakhshi, master-apprentice tradition, dastan, epic performance, folklore, dutar, performance skills, improvisation, national heritage, traditional art.

Summary. The article examines the master-apprentice tradition in Uzbek bakhshi art as an important mechanism for preserving and transmitting national intangible cultural heritage. It analyzes the process through which young performers acquire dastan repertoire, dutar performance skills, vocal techniques, improvisation, and overall performance culture from experienced masters. Particular attention is paid to the role of the master-apprentice system in the formation and continuity of regional schools of epic performance and in preserving individual performance styles. The article also discusses contemporary opportunities for maintaining and developing this tradition through educational practices and digital technologies.

KIRISIW. Qaraqalpaq xalqınıń kóp ásirlik ruwxıy-mádeniy miyrasında baqsishılıq kórkem óneri ayrıqsha orın iyeleydi. Dástanlardı jırlaw, olardı saz ásbabı menen atqarıw, epikalıq obrazlardı dawıs, ırǵaq, ırǵaq hám kórkem sóz quralında sáwlelendiriw dástúri xalıqtıń tariyxıy yadın hám ruwxıy dúnyaqarasın áwladtan-áwladqa jetkerip kelgen. Baqsishılıq kórkem óneri óziniń atqarıwshılıq tábiyatı, awızeki dástúrge tiykarlıǵı hám individual dóretiwshilik imkaniyatları menen basqa da folklor janrlarınan ajralıp turadı. Baqsishılıqtıń ásirler dawamında úzliksiz jasap keliwinde ustaz-shákirt dástúri áhmiyetli faktorlardan biri bolıp esaplanadı. Bul dástúr arqalı tek dástanlardıń mazmunı hám poetikalıq dúzilisi emes, al olardı atqarıw usılları, duwtar shertiw sheberligi, dawıstan paydalanıw, ırǵaq tańlaw, improvizatorlıq, tıńlawshı menen pikirlesiw hám saxnalıq háreketler de bir áwladtan ekinshi áwladqa ótip kelgen.

Ustaz-shákirt sisteması baqsishılıqtı ózlestiriwdiń ápiwayı pedagogikalıq forması emes, al ózine tán dóretiwshilik mektebi sıpatında kórinedi. Sebebi shákirt ustazınan tayar bilimdi qabıl etiw menen sheklenbeydi. Ol ustazdıń atqarıwın baqlaydı, onıń individual usılın úyrenedi, dástanlardı yadlaydı, muzikalıq namalardı ózlestiredi hám áste-aqırın erkin atqarıwshı sıpatında qalıpleseedi. Nátiyjede dástúriy tájiriye saqlanıp qalıwı menen birge, jańa dóretiwshilik talqılawlar da payda boladı. Baqsishılıqtaǵı ustaz-shákirt dástúri qaraqalpaq dástanshılıq mektepleriniń qalıplesiwi hám rawajlanıwında da úlken áhmiyetke iye bolǵan. Hár qıylı aymaqlarda jumıs alıp barǵan baqsılar ózleriniń atqarıw usılı, repertuari, muzikalıq namaları hám dástan variantları menen belgili bir atqarıwshılıq mekteplerin júzege keltirgen. Bunday mekteplerdiń dawamlılıǵı bolsa kóp tárepleme ustazdan shákirtke ótetuǵın

dóretiwshilik tájiriye menen baylanıslı. Bul maqalada baqsıshılıq kórkem ónerinde ustaz-shákirt dástúrińiń qalıplesiwi, onıń atqarıwshılıq sheberligin iyelewdegi ornı, dástanshılıq mektepleriniń dawamlılıgıń támiyinlewdegi áhmiyeti hám zamanagóy sharayatta rawajlanıw ózgeshelikleri kórkem ónertanıw kózqarasınan tallanadı.

USÍLLAR. Bul ilimiy maqalada baqsıshılıq kórkem ónerindegi ustaz-shákirt dástúrin úyreniwde tariyxıy-salıstırmalı, táriyiplewshi, klassifikaciyalıq, kontekstual, kompleksli hám kórkem ónertanıwshılıq tallaw usıllarınan paydalanıldı. Izertlew procesinde baqsıshılıq kórkem óneriniń tariyxıy qalıplesiwi, dástan atqarıw dástúrleri, baqsı repertuarı, atqarıw usılı hám ustaz-shákirt qatnasıqlarınıń ózine tán tárepleri tallandı. Sonday-aq, xalıq dástanlarınıń túrli variantları hám baqsılardıń dóretiwshilik iskerligine baylanıslı folklortanıw izertlewleri tiykarında dástúriy atqarıw tájiriyesiniń áwladlar aralıq uzatılıw mexanizmleri kórip shıǵıldı. Izertlewde ustaz-shákirt dástúri úsh tiykarǵı tárep - atqarıwshılıq tájiriyesin jetkeriw, dástúriy repertuardı saqlaw hám individual dóretiwshilik usılın qalıplestiriw kózqarasınan úyrenildi.

NÁTIYJELER HÁM TALQÍLAW

Baqsıshılıq kórkem ónerinde ustaz-shákirt dástúri uzaq tariyxıy process dawamında qalıplesken dóretiwshilik-pedagogikalıq sistema sıpatında kórinedi. Bul sistemanıń tiykarǵı ózgesheligi bilimdi kóbirek tikkeley baqlaw, tıńlaw, tákirarlaw hám ámeliy orınlaw arqalı ózlestiriliwi bolıp esaplanadı. Baqsı bolıw ushın tek dástan tekstin yadlawdıń ózi jeterli emes. Atqarıwshı dástan mazmunın tıńlawshıǵa tásirsheń jetkeriwi, qaharmanlardıń xarakterin dawıs hám ırǵaq arqalı kórsetiwi, muzikalıq joldaslıqtı durıs shólkemlestiriwi hám zárúr jaǵdaylarda improvizatorlıq qábiletinen paydalanıwı kerek. Sonıń ushın baqsıshılıq táliminde ustazdıń tikkeley atqarıwın baqlaw áhmiyetli orın tutadı. Shákirt dáslep ustazdıń dástan aytıw procesin tıńlaydı. Ustazdıń dawıs bálentligi, aytılwı, duwtar shertiw usılı, dástannıń prozalıq hám poeziyalıq bólimlerin bir-birinen parıqlawı, qaharmanlardıń dialogların atqarıwı shákirt tárepinen áste-aqırın ózlestiriledi. Bul process ápiwayı tákirarlawdan ibarat bolmay, atqarıwdıń ishki nızamlıqların túsiniwge tiykarlanadı. Baqsıshılıqta ustazdıń atqarıwı shákirt ushın ózine tán "ámeliy sabaq" wazıypasın atqaradı. Shákirt dástandı tıńlaw barısında tekst hám ırǵaqtıń óz-ara baylanıshılıgıń ańlaydı. Máselen, qaharmanın jawıngerlik jaǵdayı, ayralıqtaǵı azabı, muhabbatı hám sadıqlıǵı yamasa jeńis quwanışı túrli ırǵaq

hám dawıs imkanıyatları arqalı anlatıladı. Bunday quramalı atqarıw usılların tek teoriyalıq bilim arqalı ózlestiriw qıyın. Sol sebepli ustazdıń janlı atqarıwı baqsıshılıq táliminiń tiykarǵı qurallarınan biri bolıp esaplanadı.

Ustaz-shákirt qatnasıqlarınıń jáne bir áhmiyetli tárepi - dástan repertuarın saqlaw. Baqsı óz repertuarındaǵı dástanlardı shákirtine úyretiw arqalı olardıń keyingi áwladqa jetip barıwın támiyinleydi. Sonıń menen birge, dástannıń belgili bir variantına tán bolǵan poetikalıq sózler, súwretlewler, namalar hám atqarıw usılları da saqlanadı. Qaraqalpaq dástanshılıǵı tariyxında "Alpamıs," "Góruǵlı" sıyaqlı iri epikalıq shıǵarmalar baqsılar repertuarında áhmiyetli orın iyelegen. Olardıń túrli baqsılar tárepinen atqarılgan variantları bir tárepten ulıwma epikalıq dástúrdi saqlap qalǵan bolsa, ekinshi tárepten hár bir atqarıwshınıń individual dóretiwshilik ózgesheliklerin de kórsetken.

Ásirese, "Alpamıs" dástanı misalında awızeki atqarıwshılıq dástúrińiń imkanıyatların kóriw múmkin. Dástannıń tiykarǵı syujet sisteması, obrazları hám ideyalıq mazmunı saqlanǵan halda, hár qıylı baqsılardıń atqarıwında ayırım poetikalıq súwretlewler, dialoglar, epikalıq formulalar hám muzikalıq talqılawlarda ózgerisler baqlanadı. Bul jaǵday baqsıshılıqtıń janlı dóretiwshilik tábiyatınan dárek beredi. Ustaz-shákirt dástúri mine usı processti támiyinleydi. Ustaz óz shákirtine dástúriy tiykardı beredi, shákirt bolsa onı óziniń dóretiwshilik qábileti hám individual atqarıw usılı menen bayıtadı. Baqsıshılıqta ustazdıń shákirtke beretuǵın tálimin bir neshe basqıshqa bóliw múmkin. Dáslepki basqıshqa shákirt ustazdıń atqarıwın baqlaydı hám tıńlaydı. Ekinshi basqıshqa ol dástannıń ayırım úzindilerin yadlaydı. Keyingi basqıshqa duwtar shertiw, ırǵaqtı uslap turıw hám dawısı basqarıw kónikpelerin iyeleydi. Sonnan keyin ayırım epizodlardı óz betinshe atqarıwǵa kirisedi. Ustaz tárepinen beriletuǵın baha hám dúzetiwler tiykarında shákirttiń atqarıw sheberligi jetilisip baradı. Bul processti tómendegi izbe-izlikte kórsetiw múmkin:

tıńlaw → baqlaw → yadlaw → tákirarlaw → shınıǵıw → ustaz qadaǵalawı → óz betinshe orınlaw → individual usıldn qalıplesiwi.

Bul sistemanıń ózine tánligi sonda, onda teoriya hám ámeliyat bir-birinen ajıralmaydı. Shákirt teoriyalıq túsiniqlerdi tikkeley atqarıw procesinde ózlestiredi. Baqsıshılıq kórkem ónerinde duwtar da ustaz-shákirt dástúrińiń áhmiyetli quramlıq bólimlerinen biri. Baqsı dástandı duwtar jırında atqarıp, ásbaptıń ırǵaqlı hám melodikalıq imkanıyatlarınan paydalanadı.

Shákirt duwtar shertiwdiń tiykarǵı usılların ustazdan tikkeley úyrenedi. Dástannıń hár qıylı bólimlerine sáykes keletuǵın ırǵaq hám ırǵaqlı formalar da ámeliy atqarıw barısında ózlestiriledi. Bunda qol háreketleri, soqqı beriw, ritmdi uslap turıw hám dawıs penen saz arasındaǵı úyesimlilik ayırıqsha áhmiyetke iye. Baqsınıń hawazı hám duwtar sesleri bir-birin tolıqtırıp, dástannıń emocionallıq tásir kúshin arttıradı. Ustaz-shákirt dástúrińiń jáne bir áhmiyetli tárepi - improvizatorlıqtı qalıplestiriw. Baqsı atqarıwı tayar tekstti mexanikalıq túrde tákirarlawdan ibarat emes. Atqarıw barısında jaǵdayǵa qarap ayırım sóz, sóz dizbegi, súwret yamasa dialoglardıń ózgeriwi múmkin. Bunday jaǵday baqsınıń individual dóretiwsilik imkaniyatların kórsetedi.

Improvizatorlıq qábiletin tek kitap arqalı úyrenip bolmaydı. Shákirt ustazdıń túrli jaǵdaylarda qanday dóretiwsilik sheshim tawıp atırǵanın baqlaydı hám waqıttıń ótiwi menen ózi de sonday imkaniyatlǵa iye boladı. Demek, ustaz shákirtke tek ǵana tayar tekstti emes, al dóretiwsilik pikirlew usılın da úyretedi. Baqsılıq mektepleriniń qalıplesiwinde de ustaz-shákirt sisteması úlken áhmiyetke iye. Belgili bir aymaqta jumıs alıp barǵan baqsı óziniń atqarıw usılın shákirtlerine úyretken. Shákirtler bolsa keyin ala óz betinshe dóretiwsili sıpatında jumıs alıp barıp, óz gezeginde jańa shákirtlerdi tárbiyalǵan. Nátiyjede belgili bir aymaqqa tán atqarıwsılıq dástúrleri qalıplesken. Bul proceste dástúriylik hám individuallıq arasındaǵı qatnas ayırıqsha áhmiyetke iye. Eger shákirt ustazınan úyrengen barlıq nárseni ózgeripsten tákirarlasa, atqarıwsılıq ónerinde rawajlanıw sheklenip qalıwı múmkin. Kerisinshe, dástúriy negizden pútkilley waz keshiw de baqsılıqtıń milliy hám tariyxıy kelbetine zıyan jetkeredi. Sonıń ushın haqıyqiy ustaz-shákirt dástúri dástúrde saqlaw hám dóretiwsilik jańalanıw arasındaǵı teń salmaqlıqqa tiykarlanadı. Zamanagóy dáwirde ustaz-shákirt dástúri jańa imkaniyatlar menen bayımaqta. Burın baqsınıń tájiriybesi tiykarınan janlı sóylesiw hám awızeki atqarıw arqalı uzatılǵan bolsa, búgingi kúnde audio hám video jazıwlar, sanlı arxivler, onlayn bilimlendiriw imkaniyatları hám zamanagóy texnikalıq qurallar

da bul processke járdem bermekte. Biraq texnologiyalıq imkaniyatlar ustaz-shákirttiń tikkeley qarım-qatnasın tolıq almasıra almaydı. Sebebi baqsılıqtıń eń názik tárepleri - dawıstıń tábiyǵıy ırǵaǵı, duwtar shertiw, atqarıwdaǵı pauza, improvizatorlıq, tınlawshı menen janlı baylanıs hám ustazdıń individual usınısları tikkeley ámeliy processte nátiyjelirek ózlestiriledi. Baqsılıqtıń keleshegi onıń dástúriy tiykarların saqlaǵan halda zamanagóy dóretiwsilik processler menen úylesiwine baylanıslı. Ustazdan shákirtke ótetuǵın bilim hám tájiriybe jańa áwlad atqarıwsılıqlarınıń individual qábiletleri menen bayıtılıwı nátiyjesinde kórkem ónerdiń tábiyǵıy rawajlanıwı támiyinlenedi.

JUWMAQ. Baqsılıq kórkem ónerinde ustaz-shákirt dástúri qaraqalpaq xalqınıń kóp ásirlik ruwxıy hám mádeniy tájiriybesin áwladtan-áwladqa jetkerip kiyatırǵan áhmiyetli dóretiwsilik sistema bolıp esaplanadı. Bul sistema arqalı dástanlardıń mazmunı hám poetikalıq dúzilisi menen bir qatarda, olardı atqarıw usılları, dutar shertiw sheberligi, dawıs imkaniyatlarınan paydalanıw, improvizatorlıq hám atqarıw mádeniyatı da saqlanıp kelinbeke. Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, ustaz-shákirt dástúri baqsılıqta úsh áhmiyetli wazıypanı atqaradı: birinshiden, dástúriy repertuardı saqlaydı; ekinshiden, atqarıw sheberligin áwladtan-áwladqa jetkeredi; úshinshiden, jańa atqarıwsılıqlardıń individual dóretiwsilik usılın qalıplestiredi. Baqsılıqtaǵı ustaz-shákirt qatnasıqları ápiwayı bilimlendiriw procesi emes, al xalıqtıń tariyxıy yadın hám ruwxıy qádiriyların saqlaw mexanizmi bolıp esaplanadı. Ustaz óz tájiriybesin shákirtke jetkeredi, shákirt bolsa bul tájiriybeni jańa dáwir sharayatında dawam ettirip, oǵan óziniń dóretiwsilik qatnasın alıp kiredi. Demek, ustaz-shákirt dástúri baqsılıq kórkem óneriniń tariyxıy dawamlılıǵın támiyinlewshi, onıń milliy ózgesheliklerin saqlawshı hám jańa dóretiwsilik áwladtı qalıplestiriwshi áhmiyetli faktor bolıp tabıladı. Onı ilimiy úyreniw, ámeliy qollap-quwatlaw hám jas áwladqa jetkeriw qaraqalpaq materiallıq emes mádeniy miyrasın saqlawdıń áhmiyetli shártlerinen biri bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Жўраев М., Эшонкулов Ж. Фольклоршуносликка кириш. — Тошкент.
2. Мамбетназаров А. Qaraqalpaq dástanları hám olardı atqarıw dástúri. – Nókis, 2010.
3. Alpamıs. Qaraqalpaq xalıq dástanı. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1987.
4. Qaraqalpaq folklorı. Kóp tomlıq. – Nókis: Qaraqalpaqstan baspası.